

En högstadielärare har gett klassen en skrivning. Harley är en bråkig elev som oftast misslyckas på prov. Han får inte något stöd hemifrån utan hans pappas och mammas intresse är helt inriktat mot familjens klenod, en motorcykel från 1960. Läraren har talat med Harley och hans mamma om att han måste skärpa sig för att ha någon chans att kunna gå vidare från högstadiet till gymnasiet. Denna gång tycks Harley faktiskt ha pluggat till skrivningen. Hans resultat är bättre än någon gång tidigare, men trots det kommer han ändå att hamna strax under gränsen för godkänt. Får Harley underkänt även på denna skrivning, när han har ansträngt sig, så kommer han definitivt att tappa sugen. Men kanske läraren kan rätta lite ”snällt” så att Harley precis kommer över gränsen till godkänt?¹

Läraren vet att skolans rektor, eller ”VD” som han föredrar att kallas, inte skulle ha något emot att Harley får godkänt. Elevantalet i den företagsägda skolan har minskat de senaste åren. Om antalet elever som saknar behörighet för gymnasiestudier ytterligare ökar försämras skolans rykte och den riskerar att läggas ned. Det finansbolag som äger skolan har gett ”VD” en frist på två år. Om inte den nedåtgående trenden när det gäller elevantal vänds så kommer skolan att stängas. Detta gör att inte heller kollegorna skulle ha något att invända mot att Harley blir godkänd, även deras jobb står ju på spel och någon risk att Skolinspektionen skulle upptäcka den ”snälla” rättningen finns ju inte, VD är Rotary-kollega med Skolinspektionens lokala kontaktperson. Dessutom har läraren möjlighet att hålla sitt beslut hemligt så att ingen utomstående får reda på det. Läraren behöver ju bara lägga till några poäng på ett par frågor. Det finns således inget som skulle hindra att Harley får godkänt på skrivningen. Däremot finns det många som har intresse av att så sker!

En lärares gärning påverkar på många olika sätt elevernas framtid. Enligt Gunnel Colnerud och Kjell Granström berör lärarnas yrkesetik

¹Exemplet har jag hämtat från min bok *Inledning till etiken* (2010).

framförallt två områden; bemötande av elever och vad eleverna lär sig (Colnerud och Granström 2011, s. 155). Vår lärares dilemma hamnar i den första kategorin. Som Colnerud och Granström påpekar har lärare ett särskilt moraliskt ansvar genom den makt som de utövar: "Lärare värderar, kritiserar och sätter betyg på andras prestationer. Lärare korrigerar andras beteenden offentligt" (ibid, s. 157). Och, skulle man kunna tillägga, genom denna värdering av elever har de också stor makt över elevernas framtid.²

Låt mig nu diskutera lärarens dilemma ur ett etiskt perspektiv, "the moral point of view" (Frankena 1973). Vi försöker att komma fram till ett ställningstagande som inte grundas i något partsintresse utan som kan universaliseras. Handlingen skall kunna upphöjas till "allmän lag" för att använda Immanuel Kants uttryck (Kant 1965). Vilket beslut bör då läraren fatta? Ska hon godkänna eller underkänna Harleys skrivning?

En möjlig utgångspunkt för ett etiskt ställningstagande är att fråga vilket beslut som leder till de bästa följderna för dem som berörs av beslutet. Vilket beslut leder till mest lycka? Vad händer om läraren ger Harley godkänt? Vad händer om Harley får underkänt också på denna skrivning? En bedömning av följderna av ett beslut är alltid vanskelig och osäker men det går kanske ändå i det här fallet att göra vissa rimliga sannolikhetsbedömningar. Harley har ständigt misslyckats i skolan. Nu står han inför ännu ett misslyckande trots att han denna gång faktiskt ansträngt sig och pluggat på provet. Han kommer med största sannolikhet bli både besviken och olycklig. Det ligger nära till hands att anta att Harley kommer att ge upp skolan, den är inget för honom, han kan "skita i alltihop". Denna följd medför i sin tur att Harley går en osäker framtid till mötes. Hur ska han klara sig i samhället om han inte ens har godkända betyg från högstadiet? I bästa fall kanske han kan få ett underbetalt jobb på McDonald's, i sämsta fall väntar arbetslöshet och social utslagning.

Men det är inte bara Harley som berörs av vilket beslut läraren fattar. Hur kommer Harleys föräldrar att reagera? Det vet vi inte. Men det kan vara så att de redan ser Harley som ett misslyckande och att detta intryck förstärks av att han får underkänt även när han för en gång skull har pluggat till skrivningen. Det kan också vara så att de faktiskt bryr sig om hur Harley mår och de kommer då att gripas av sorg när de ser hur misslyckad han känner sig.

Som vi konstaterat finns det även andra än Harley och hans föräldrar som påverkas av lärarens beslut. Även om det är ett marginellt bidrag till den sammanvägda konsekvensbedömningen, så innebär ett underkännande av Harleys skrivning också att kollegornas och VD:s ställning försvagas.

²För beskrivning av lärares yrkesetik, se också Fjellström 2006.

Finns det några positiva följder av att Harley blir underkänd? Det är mycket svårt att se. Det verkar alltså som om man vid en samlad konsekvensbedömning ganska säkert kan säga att de berördas lycka, välbefinnande, preferenstillfredsställelse eller vad man vill lägga till grund för sin bedömning, kommer att minska och att det rätta beslutet är att Harley får godkänt.³

Men kan man inte ur ett konsekvensetiskt perspektiv också ifrågasätta att läraren ger Harley godkänt? Man kan anta att om Harley får ett bättre betyg än han är värd kommer det att slå tillbaka mot Harley i framtiden. Han kanske kommer in på en gymnasieutbildning som han inte klarar av? Det är en möjlig långsiktig följd av ett godkänt resultat. Men minst lika troligt – ja troligare med tanke på betydelsen av uppmuntran och positiv feedback – är att ett godkänt betyg kommer att sporra Harley till att anstränga sig också i fortsättningen. Han har ju erfarit att ansträngning kan löna sig. Därmed skulle ett godkänt betyg på skrivningen också på lång sikt få positiva följder för Harley.

En annan konsekvensetisk invändning mot att godkänna Harley är att de sekundära effekterna av ett godkänt beslut kan bli negativa. Det kan till exempel innebära att tilltron till betygsättningen urholkas vilket på sikt kan få omfattande negativa följder. Om betygsättningen av Harleys skrivning blir offentlig är detta en rimlig konsekvensetisk invändning. Den saknar dock relevans i vårt fall. Ingen utomstående skulle ju få reda på att en otillräcklig skrivning blivit godkänd. Det skulle stanna hos läraren och möjligen också rektorn. Därmed uppstår heller inte några negativa sekundära effekter.

Det är svårt att vid en sammanvägning av konsekvenserna komma fram till någon annan slutsats än att läraren bör godkänna Harleys skrivning. Men, är denna slutsats verkligen hållbar? Det tycks som om vi i detta fall har motstridiga moraliska intuitioner. För ett godkännande talar önskan att det ska gå bra för Harley i livet. Men strider det inte mot vår moraliska intuition om läraren just i detta fall väljer att frångå de regler för skrivningsrättande som man är överens om och som av lärare och andra uppfattas som rättvisa. Dessa regler grundas på att betyg på skrivingar enbart baseras på elevernas kunskap och prestationer och att varje elevs prestation bedöms lika. Går det verkligen att upphöja till allmän lag att dessa regler sätts åt sidan p.g.a. elevens särskilda omständigheter?

Lärarens beslut bedöms här ur en annan synvinkel. I stället för att ställa frågan vilka konsekvenserna blir för dem som är berörda av beslutet frågar vi hur beslutet *i sig* kan uppfattas ur ett etiskt perspektiv.

³Exempel på konsekvensetisk argumentation i tillämpad etik finner man bl.a. hos Singer 2011.

Den rättvisenorm som ligger till grund för det här resonemanget säger att lika prestation ska behandlas lika. Det spelar ingen roll om eleven är född i Sverige eller i Bosnien, om eleven är flicka eller pojke, om eleven är fattig eller rik. När det gäller att sätta betyg är det enbart elevens prestation i skolan som räknas. Varför är då detta en rimlig norm? Ett skäl är att alla andra aspekter saknar relevans för betygsättandet. Om en lärare, som i Harleys fall, tar hänsyn till konsekvenserna av betygsättningen för den enskilde individen kan man fråga sig om hon inte också bör ta hänsyn till andra specifika omständigheter, som till exempel elevernas olika förutsättningar; bör inte den elev från Bosnien som troligen haft sämre förutsättningar än sin svenske kompis gynnas av läraren? Varför inte?

Å andra sidan kan man ställa frågan om lärarens skrivningsbedömning verkligen motiveras av rättvisepincipen att lika prestation ska bedömas lika. Lika prestation i betydelsen nedlagd ansträngning och möda, kan ju medföra olika resultat. Är inte Harleys prestation större än till exempel hans klasskompis geniet Alberts, som inte alls behövde läsa på men ändå fick betyget A på skrivningen? Denna invändning innebär att det är en illusion att tro att en skrivningsbedömning som baseras på antal rätt mäter elevernas verkliga prestationer.

Men även om inte skrivningsresultaten är en bra bedömning av elevernas olika prestationer kanske det finns ett annat skäl att följa rättvisenormen att lika skrivningsresultat bör behandlas lika. Dras inte grunden för hela bedömningssystemet undan om en lärare överger principen att enbart basera sin bedömning på elevens skrivningsresultat? Vem vet vilka kriterier läraren kommer att tillämpa nästa gång? Och kanske finns det andra elever som har betydligt starkare sociala skäl att få godkänt än Harley, fastän läraren inte känner till detta? Skälen för rättvisenormen att behandla alla elever lika genom att enbart se till resultatet vid betygsättning är således att grunden för betygsättningen rycks undan om principen frångås i det enskilda fallet. Detta resonemang leder oss således till slutsatsen att de finns rättviseskäl för att läraren bör underkänna Harley trots de negativa följder som detta förmodligen kommer att få. Det finns så att säga en inneboende moralisk kraft i rättvisenormen att elever skall bedömas efter resultat och att elever ska behandlas lika.⁴ Är frågan därmed avgjord? Nej, inte helt.

Vi hävdade nyss att det var rättvist att underkänna Harley. Men kan man här verkligen tala om rättvisa. Varför misslyckas Harley? Det beror knappast på att han själv har valt att syssla med andra saker än skolarbete. Harley hade helt enkelt otur i livets lotteri. Han föddes till en familj där

⁴Exempel på en deontologisk argumentation i tillämpad etik finns i Donagan 1979.

barn betydde mindre än motorcyklar och där begåvningsnivån var låg. Dessa förutsättningar för Harleys liv har han själv inte valt. Innebär då inte ett underkännande av hans skrivning en bestraffning av Harley för något som han själv inte kan rå för? Kan man verkligen hävda att det är *rättvist* att Harley blir underkänd? Ja, kanske i formell mening men knappast i substantiell.⁵

När vi har försökt att ur ett etiskt perspektiv bedöma lärarens beslut att godkänna en skrivning som inte uppfyllde kraven för godkänt har vi resonerat på följande sätt. Vi har först tillämpat ett konsekvensetiskt betraktelsesätt. Här är det de positiva följderna som beslutet kan få för dem som är berörda av beslutet som avgör den etiska bedömningen. Vi kom fram till att beslutet att godkänna skrivningen är berättigat ur ett sådant konsekvensetiskt perspektiv. Vi fann emellertid också att en sådan slutsats kan ifrågasättas. Om läraren godkänner skrivningen bryter hon mot en viktig rättvisenorm; att lika resultat skall behandlas lika, vilket i det här fallet innebär att elevernas skrivningsresultat bedöms med samma måttstock av läraren. Vi har dock också hävdat att elevernas olika prestationer vilar på orättvisa utgångspunkter. En stor del av elevernas resultat kan förklaras av vilka hemförhållanden de har, om de får stöd och hjälp hemma eller inte. För att komma tillrätta med denna orättvisa krävs dock något annat än att läraren använder olika måttstockar när hon bedömer elevernas resultat. De skilda socioekonomiska förutsättningarna kan minskas – och därmed elevernas utgångspunkter bli mer rättvisa – om elever som haft otur i livets lotteri får stöd. Det krävs med andra ord olika typer av positiv särbehandling. Det kan till exempel vara att skolan ger dessa elever extra lärarresurser och stöd till läsläsning, att föräldrarna erbjuds möjligheter till vidareutbildning, att det sker en social omfördelning mot ökad jämlikhet och så vidare. Slutsatsen blir därför att samhällets orättvisor avspeglas i skolan men att detta inte bör leda till att läraren frångår välgrundade rättvisnormer för betygsättning och annan bedömning av elevers resultat.⁶

LITTERATUR

- Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
 Colnerud, G. och K. Granström. 2013. *Respekt för läraryrket: Om lärares yrkespråk och yrkesetik*. 3 rev. och uppdaterade uppl. Stockholm: Liber.

⁵Denna invändning anknyter till en etisk uppfattning som betecknas ”luck egalitarianism”. Teorin behandlas bl.a. i Tan, 2012.

⁶En tidigare version av denna artikel ingår i *Lärares etik och professionella arbete: Skolan som moralisk praktik*, Red. Elvstrand m.fl., Linköping University 2013. Tack till deltagarna i högre seminariet i tillämpad etik vid Linköpings universitet.

- Donagan, A. 1979. *The Theory of Morality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fjellström, R. 2005. *Lärares yrkesetik*. Lund: Studentlitteratur.
- Frankena, W. 1973. *Ethics*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Kant, I. (1785) 1965. *Grundlegung der Metaphysik der Sitten*. Hamburg: Felix Meiner.
- Singer, P. 2011. *Practical Ethics*. 3:e uppl. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tan, K.-C. 2012. *Justice, Institutions and Luck: The Site, Ground, and Scope of Equality*. Oxford: Oxford University Press.